

РОЗДІЛ 4. ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНОГО ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА РЕГІОНУ

Соціально-економічний розвиток України має постійно спрямовуватись за орієнтирами сучасного поступу передових країн світу. Проте за зростання рівня глобальної конкуренції та відсутності контролю над внутрішнім і зовнішнім ринками збуту національної продукції виникла нагальна необхідність формування та перепроектування в межах регіональних економічних систем конкурентних переваг, які стануть ключовим фактором успіху економічного зростання в країні [9, с. 334].

Досягнення Україною гідного місця в системі міжнародного поділу праці визначається відповідністю її регіональних економічних систем сучасним критеріям конкурентних переваг. Пошук резервів підводить нас до необхідності використання можливостей, закладених у регіональному розвитку [16, с. 161].

Формування і використання конкурентних переваг є важливим кроком забезпечення конкурентоспроможності регіону, яку потрібно вважати властивістю об'єкта, що характеризується ступенем реального чи потенційного задоволення ним конкурентної боротьби порівняно з аналогічними об'єктами на певному ринку. Загальновідомим є твердження про те, що конкурентоспроможність досягається тим об'єктом, який має конкурентні переваги [12, с. 368].

Отже, однією з базових категорій теорії конкуренції, що визначає конкурентоспроможність на будь-якому рівні та є основою її забезпечення, є конкурентні переваги [13, с. 264]. В контексті даної роботи інтерес представляють конкурентні переваги регіону.

Сам регіон як об'єкт конкурентоспроможності має певні особливості. По-перше, регіони не вступають у конкурентну боротьбу так, як це здійснюють підприємства. По-друге, формування конкурентоспроможності регіону може відбуватись внаслідок розвитку конкурентоспроможності підприємств, які у ньому функціонують, та товарів, що вони виробляють. По-третє, для формування та оцінювання конкурентоспроможності регіону важливо не тільки визначити його місце по відношенню до інших регіонів, а й загальний рівень розвитку регіонів [12, с. 369].

Формування та активізація конкурентних переваг регіону сьогодні є однією із необхідних передумов забезпечення сталого зростання. На регіональному рівні одним із найперспективніших ресурсів формування конкурентоспроможності розглядається той потенціал, який неможливо перемістити в інше місце, і який, відповідно, може стати однією із конкурентних переваг регіону. Однак наявність значного ресурсного потенціалу регіону не завжди зумовлює ефективність його використання, а тому необхідним є комплексний підхід до аналізу наявної ресурсної бази, розроблення оптимальних векторів його використання [1, с. 29].

У загальному розумінні конкурентна перевага – це ті характеристики або властивості, які створюють для суб'єктів господарювання певну перевагу над своїми прямими конкурентами. Тобто, конкурентна перевага є відносним поняттям, що визначається порівняно з конкурентом. Традиційний підхід до визначення цього терміна базується на теоріях абсолютних і порівняльних переваг, які розробили ще наприкінці XVIII – початку XIX ст. А. Сміт та Д. Рікардо. Шведські економісти Е. Хекшер і Б. Олін довели, що країна експортує товари, у виробництві яких найбільш повно й ефективно використані надлишкові фактори виробництва, й імпортує товари, у виробництві яких потрібно використовувати дефіцитні фактори виробництва. Пізніше математично цю теорему описав П. Самуельсон.

Протягом усього періоду дослідження конкуренції поняття «конкурентної переваги» по-різному трактували вчені-економісти. Г. Азоєв вважає, що конкурентні переваги є концентрованим проявом переваги над конкурентами в економічній, технічній, організаційній сферах діяльності підприємства, яке можна виміряти економічними показниками (додатковий прибуток, вища рентабельність, частка ринку, обсяг продажів). Але це визначення стосується узагальнюючої переваги, що походить від всіх можливих конкурентних переваг, а не від одиначної конкурентної переваги в окремій сфері діяльності.

Як вважає Н. Куденко, конкурентна перевага – це показник, що забезпечує перевагу над конкурентами на цільовому ринку. Важко погодитися з таким визначенням, оскільки показник або кілька показників можуть відображати конкурентну перевагу, але сама по собі конкурентна перевага не може бути показником.

С. Попов під конкурентними перевагами розуміє ті характеристики, котрі створюють для організації, що виробляє й/або реалізує окремий продукт, певні переваги над конкурентами; будь-які інновації, що дають реальне збільшення бізнес-успіху.

Наведені вище визначення конкурентної переваги можна віднести до компаративного підходу. Головним за такого підходу є перевага над конкурентами, тобто прояв властивості відносності конкурентної переваги, що є очевидним, тому що виражає сутність досліджуваного поняття й виходить із назви самої категорії. Конкурентна перевага носить порівняльний характер, тому що може бути оцінена тільки шляхом порівняння окремих характеристик. Разом з тим, вадою такого підходу є занадто загальне трактування поняття.

Іншим підходом до визначення конкурентної переваги є ресурсний підхід, якого дотримуються такі вчені як М. Портер, А. Градов, В. Маркова, Б. Карлоф. М. Портер, детально розглянувши конкурентну перевагу підприємств як на внутрішньому, так і на світовому ринку, довів, що вона залежить в основному від факторів, що сформувалися в країні. Виділивши такі фактори, як наявність робочої сили, достатність природних ресурсів, розходження в практиці управління підприємствами, М. Портер вважає, що жоден з факторів, взятий окремо, не може визначити, що саме впливає на успіх або неуспіх господарств в конкуренції, але ефективне використання ресурсів є обов'язковою умовою конкурентної переваги. Таким чином, конкурентні переваги – це сукупність

факторів, що визначають успіх або невдачу суб'єкта господарювання в конкуренції; продуктивність використання ресурсів.

А. Градов також розуміє під конкурентними перевагами продуктивність використання ресурсів. Конкурентна перевага, на його думку, проявляється в зіставленні з іншими суб'єктами господарювання (підприємствами, галузями, регіонами, національними економіками інших країн), є глобальною метою економічної стратегії фірми й галузі національної економіки.

Конкурентні переваги згідно з В. Марковою визначаються як унікальні відчутні й невовимі ресурси, якими володіє суб'єкт господарювання, а також стратегічно важливі для нього сфери бізнесу, які дають змогу перемагати в конкурентній боротьбі.

Б. Карлоф вважає конкурентною перевагою те, на що спрямовано всі стратегії в сфері бізнесу; конкурентні переваги формуються численними факторами: ефективним виробництвом, володінням патентами, рекламою, грамотним менеджментом, відношенням до споживачів. Дане визначення близьке до ресурсного підходу, тому що конкурентна перевага визначається ефективністю використання складників наявного потенціалу.

З позиції ціннісно-компетентісного підходу конкурентну перевагу розглядають Р. Фатхутдинов, А. Шегда, В. Баранчев та деякі інші дослідники. Так, Р. Фатхутдинов під конкурентною перевагою розуміє певну ексклюзивну цінність, властиву системі, яка надає їй перевагу над конкурентами.

На думку А. Шегди, конкурентна перевага – це висока компетентність виробника у будь-якій сфері, що надає йому найкращі можливості залучати й зберігати клієнтів.

Резюмуючи наведені підходи до сутнісних характеристик конкурентних переваг можна надати таке визначення цього поняття. Під конкурентною перевагою слід розуміти позитивні відмінності суб'єктів господарювання від конкурентів в деяких або в усіх видах діяльності, які забезпечують підвищення соціально-економічної ефективності в короткотерміновому періоді й виживання в довготерміновому за рахунок постійного пошуку нових можливостей і швидкої адаптації до навколишнього оточення та умов конкурентної боротьби, що змінюються.

Аналіз існуючих в економічній літературі підходів дає змогу визначити такі основні властивості конкурентних переваг:

1) Відносність. Конкурентна перевага проявляється тільки внаслідок порівняння окремих аспектів діяльності або товарів різних виробників, тобто вона має порівняльний характер. Відносність конкурентних переваг окреслюється конкретним товаром і умовами конкуренції.

2) Динамічність (мінливість під впливом детермінуючих факторів). В процесі свого існування основні параметри конкурентної переваги змінюються при переході від однієї стадії її життєвого циклу до іншої. Ця динаміка зумовлена змінами факторів зовнішнього, відносно господарюючого суб'єкта конкурентного оточення, залежить від активності конкурентів, зміни попиту та поведінки споживачів, науково-технічного прогресу й т. ін.

3) Адаптивність – можливість адаптації конкретної конкурентної переваги до умов, що змінюються.

4) Стійкість, яка визначає тривалість життєвого циклу конкурентної переваги.

5) Ефективність – дає змогу комплексно оцінити конкурентні переваги.

Таким чином, конкурентна перевага – це відносна категорія, що проявляється в конкурентному середовищі, характеризується здатністю до адаптації до умов, що змінюються, певним рівнем стійкості та ефективності, що визначає можливості успішного функціонування виробничо-господарської системи в конкурентному оточенні.

Принципово важливим є положення про те, що конкурентні переваги можуть мати не тільки національний, але й регіональний аспект. При цьому кожний регіон виступає як форма певної просторової організації виробництва, заснованої на галузевому і територіальному розподілах праці в рамках всього народного господарства країни. Водночас, він є відносно самостійним економічним цілим. Цілісність виявляється тим вищою, чим різноманітніша структура господарського комплексу регіону і більш слабими і менш розвинутими є його комунікаційні зв'язки із зовнішнім середовищем.

На думку вітчизняних вчених, ефективність і, відповідно, конкурентоспроможність окремого регіону в кожному конкретному випадку пов'язана з відповідними особливостями, наявними перевагами регіону чи області: географічним розташуванням територій, рівнем розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, промисловим, інтелектуальним, соціальним потенціалом [13, с. 269].

А.В. Андреев конкурентні переваги регіону визначає як специфічні риси і особливості регіону, важливі для його цільових ринків та які відрізняють його від інших регіонів [4, с. 58].

Доповнюючи визначення вітчизняних вчених, окреслимо регіональні конкурентні переваги як сукупність природних, соціально-економічних, науково-освітніх, технічних, інформаційних, культурних та інституційних умов, які склалися в регіоні, відрізняють його від інших регіонів і визначають довгострокові перспективи забезпечення високого рівня якості життя населення, виробництва в ньому товарів і послуг та високу ефективність господарського комплексу території [1, с. 30].

Привабливість регіону є синонімом його конкурентних переваг як місця розміщення різних видів діяльності. Причому регіон має бути привабливим не тільки для підприємств, а і для населення. Такі переваги регіонів, як наявність висококваліфікованих кадрів, орієнтація на виробництво високоякісних продукції і послуг, розвинена інфраструктура, визначають можливість підвищення конкурентних переваг за рахунок широкого впровадження інновацій. Вищезазначені переваги мають важливе значення або для підтримки вже існуючої дослідницької та інноваційної діяльності і утримання висококваліфікованих трудових ресурсів, або для створення відповідного середовища, яке дозволить сформулювати нові інноваційні центри, до яких стане можливим залучати кваліфікований персонал і капіталовкладення.

Як вважає Фатхутдінов Р., конкурентні переваги регіону визначаються такими групами факторів: конкурентоздатністю країни, до якої входить регіон; природнокліматичними, географічними, екологічними і соціально-економічними параметрами регіону; підприємницькою й інноваційною активністю в регіоні; рівнем відповідності (відставання чи випередження) параметрів інфраструктури регіону міжнародним і регіональним нормативам; рівнем міжнародної інтеграції і кооперування регіону. На основі перерахованих груп факторів кожен регіон може сформулювати свої конкурентні переваги.

Багатство регіону залежить від здатності привернути або створити достатньо прибуткові види економічної діяльності. Ніякий регіон не може бути найпривабливішим для всіх видів економічної діяльності, і успіх у конкуренції пов'язаний з розвитком тих з них, в яких у конкретного регіону є відповідна перевага. Існує багато й інших точок зору стосовно факторів, які визначають привабливість території, та їх класифікацій. Серед них називають територіальну доступність, вартість робочої сили, доступність сучасної комунікаційної мережі, привабливість навколишнього середовища, а також сприятливі умови міської і регіональної політики [5, с. 163].

Зважаючи на загострення глобалізаційних тенденцій, необхідно визначити оптимальні напрямки забезпечення конкурентоспроможності регіону, відповідно сучасні умови потребують зміни бачення її формування. За інтенсифікації технологічних змін регіони повинні зосереджуватися на акумулюванні та створенні конкурентних переваг на різних рівнях, що показано на рис.1 [1, с. 30].

Формуючи конкурентні переваги регіону, необхідно також враховувати чинники забезпечення його конкурентоспроможності, які слід диференціювати за рівнем впливу (макро-, мезо-, мікрорівень) [12, с. 369].

Необхідно враховувати, що на усіх рівнях створення конкурентних переваг їх основу формує передусім продукт, який може задовольнити визначені потреби певної цільової аудиторії. Пропонований продукт має бути унікальним або складно копіюваним, що може забезпечуватися шляхом використання ексклюзивних матеріалів, технологій, людських ресурсів, дизайну, цінової політики, механізмів промоцій і збуту, комплексності пропонованого продукту (коли споживачу пропонуються не лише вироби, а й супутні товари і послуги, які складно імітувати).

Моделювання конкурентних переваг і забезпечення конкурентоспроможності регіону передбачає вибір оптимальних інструментів та механізмів їх реалізації. Як зазначають деякі дослідники, для успішного їх впровадження доцільно формувати ефективну стратегію маркетингу територій. Зазначимо, що комплексна активізація конкурентних переваг регіону можлива за використання кластерного підходу [1, с. 31].

Рис. 1. Концептуальна схема формування конкурентних переваг територій на мікро-, мезо- та макрорівнях

Крім цього, особливої уваги заслуговує питання взаємозв'язку факторів регіональної конкурентоспроможності та конкурентних переваг. Фактор регіональної конкурентоспроможності – це умова, рушійна сила конкурентоспроможності регіону. Л.Шеховцева визначає фактор конкурентоспроможності як здатність створювати умови для стійкого розвитку території шляхом стимулювання і впливу на окремі аспекти конкурентоспроможності. Але автор розглядає дане поняття однобоко, не враховуючи фактори негативного впливу.

Більш широким, на наш погляд, є наступне визначення. Фактор впливу на конкурентоспроможність регіону – це процес, явище або стан певного об'єкту, що впливають на рівень конкурентоспроможності регіону.

Фактори поділяються на стимулятори та дестимулятори. Стимулятори – це фактори, які позитивно впливають на конкурентоспроможність регіону, а

дестимулятори здійснюють негативний вплив. Причому один і той самий фактор може позитивно впливати на рівень одного різновиду конкурентоспроможності регіону і негативно – на рівень іншого. Наприклад, високий рівень безробіття для соціальної конкурентоспроможності є де стимулятором, а для інвестиційної – стимулятором.

Н.Н. Мікрюкова розмежовує поняття «джерела» та «фактори» конкурентоспроможності регіону. Джерела – це ресурси регіону. Фактори – все те, що може забезпечити і впливає на якнайкраще використання наявних ресурсів, актуалізацію потенційних ресурсів і створення нових ресурсів, тобто все те, що впливає на перетворення ресурсів на конкурентні переваги.

Але джерелами конкурентоспроможності можуть бути не тільки ресурси, а й всі умови та рушійні сили, що позитивно впливають на конкурентоспроможність регіону, тобто формують її. Тому поняття «джерела конкурентоспроможності» можна ототожнити з поняттям «конкурентні переваги» [10, с. 190].

Таким чином, з'ясовано, що формування та активізація конкурентних переваг регіону сьогодні є однією із необхідних передумов забезпечення сталого зростання. Проте не має єдиного погляду щодо сутності даного поняття. В цьому контексті можна виділити традиційний, компаративний, ресурсний та ціннісно-компетентісний підходи. Основними властивостями конкурентних переваг є відносність, динамічність, адаптивність, стійкість, ефективність. Формуючи конкурентні переваги регіону, необхідно також враховувати чинники забезпечення його конкурентоспроможності, які слід диференціювати за рівнем впливу (макро-, мезо-, мікрорівень). Крім цього, необхідно розмежовувати поняття джерела та фактори конкурентоспроможності. Джерела – це ресурси регіону. Фактори – все те, що може забезпечити і впливає на якнайкраще використання наявних ресурсів. Тому поняття «джерела конкурентоспроможності» можна ототожнити з поняттям «конкурентні переваги».

В умовах трансформаційних процесів, які відбуваються і в економіці України як на державному, так і на регіональному рівні, актуальними є пошуки моделі ефективного функціонування соціально-економічної системи держави та регіонів, принципів і методів управління нею, а також формування конкурентних переваг економіки регіонів. Одним з інституційних аспектів формування конкурентних переваг є ефективне державне та регіональне управління, яке, в свою чергу, повинне спиратися на самоорганізацію людей, враховувати історичні, природні, економіко-господарські, ментальні особливості жителів території, право людей вирішувати в певних межах, як їм організувати своє життя. Саме інституційні критерії, які базуються на конкретно-історичних умовах тієї чи іншої країни та регіону, наступність традицій, ідей, духовного світу населення, системи ціннісних уявлень, культурних норм, менталітету, неформальних організацій, що побудовані на взаємодії між окремими елементами соціально-економічної системи, створюють передумови розвитку та конкурентоздатності як регіонів, так і держави в цілому [8, с. 37].

Центральним інструментом інституційного аналізу є інститут. Аналіз магістральних течій інституціоналізму – старого і нового, показав відсутність усталеного визначення інституту як економічної категорії. Але уважний розгляд існуючих визначень дозволяє виділити основні значимі елементи даного поняття: норма чи правило; повторювальна взаємодія, на яку воно спрямовано; механізм примусу, що забезпечує виконання правила.

Звідси можна визначити інститут як набір правил поведінки, що приписує або забороняє певні повторювальні способи дії та взаємодії. Ці правила одночасно обмежують і стимулюють дії господарюючих суб'єктів, дозволяючи їм здійснювати свідомий вибір і передбачати реакцію оточуючого середовища за допомогою механізмів примусу.

Можна погодитись з Б. Є. Кваснюком, що інститут – це сукупність формальних (зафіксованих у юридичному праві), неформальних (зафіксованих у буденному праві, тобто звичаях і традиціях) і спонтанно визначених меж, що структурують взаємодії індивідів у економічному, політичному та соціальному житті [8, с. 38].

Інститути завжди співіснують у певній системі. Сукупність інститутів будь-якого типу складає інституційну структуру суспільства, під якою ми розуміємо певний впорядкований набір інститутів, що формується у межах тієї чи іншої системи координації господарської діяльності.

Зростання наукового інтересу до інституціоналізму пов'язане, по-перше, зі спробою перебороти обмеженість ряду передумов, характерних для ортодоксального «економіксу» (аксіома повної раціональності, абсолютної інформованості, досконалої конкуренції, встановлення рівноваги лише за допомогою цінового механізму тощо), та розглянути сучасні економічні, соціальні і політичні процеси більш комплексно та всебічно; по-друге, – зі спробою проаналізувати явища, що виникли в епоху науково-технічної революції, застосування до яких традиційних методів дослідження не давало бажаного результату.

Сучасний інституціоналізм виступає за активну участь інституцій будь-якого рівня в економічному житті, причому наголос робиться на створенні інституційного механізму конкуренції та прибуткової діяльності, встановленні жорстких правових інструментів обмеження монополізації господарства, захисті індивідуальної свободи. На думку Ю.П.Шарова, в економічній сфері інституціоналізм, на відміну від неокласиків, у центр уваги ставить не оптимізаційні мікромоделі з граничними величинами, а рівноважні моделі. При цьому самі умови рівноваги трактуються не з кількісної, а якісної, інституціональної точки зору.

Концептуально інституціоналізм виходить з принципу організацій, коли індивідуальні інтереси людей включені в структурні утворення, належність до яких наділяє людей певним статусом з відповідними правами та обов'язками. Інститут виступає способом узгодження частини та цілого, але таким чином, що кожна частина (група) має риси системи та організаційну самостійність, яка не пов'язана з обов'язковою адміністративною підпорядкованістю й самостійно забезпечує господарювання та відтворення продукту. Методологічна позиція

інституціоналізму, яка виходить з аналізу індивідуальних поглядів людей, а правові, організаційні та інші відносини розглядає як наслідок безпосередньої взаємодії індивідів, перехрещується з синергетичними поглядами на великі соціальні системи. У процесі регіонального розвитку взаємодіють різні інститути: підприємства, регіональні органи влади, населення, державні структури управління.

Процес управління розвитком регіону являє собою формування таких пропорцій між різними елементами регіональної системи, які забезпечують його ефективний соціально-економічний розвиток. Пропорції та показники регіонального відтворювального процесу повинні відображати зміст усіх зв'язків господарських одиниць у середині регіону і за його межами, однозначно трактувати соціально-економічні явища і процеси, забезпечувати єдність внутрішньорегіональних і міжрегіональних матеріально-речовинних, фінансово-кредитних і трудових зв'язків, а також пропорцій процесу розширеного виробництва.

Розглядаючи господарський комплекс регіону, необхідно виділити два його основні аспекти – структурний і функціональний. У структурному відношенні регіональним комплексом є сукупність соціально-економічних інститутів, локалізованих на території регіону, які перебувають у певному взаємозв'язку і взаємозалежності. У функціональному аспекті господарський комплекс забезпечує здатність регіону сприйняти навантаження з боку підприємств, організацій, що розташовані на даній території, а також населення, що там проживає.

Макропередумови підвищення ефективності управління на регіональному рівні залежать і мають забезпечуватись єдністю державного та ринкового регулювання й дії громадянських інститутів, зокрема:

- державне регулювання – відповідає за узгодження стратегій, розробку цільових орієнтирів на різних рівнях управління регіоном та погодження стратегічних завдань, а також здійснює контроль в межах своїх повноважень;

- ринкове саморегулювання – має на практиці здійснювати опрацювання альтернативних стратегій соціально-економічного розвитку; оптимізувати генеральні стратегії; надавати рекомендації по їх втіленню;

- вплив громадянських інститутів – сприяє залученню громади до ухвалення управлінських рішень; враховує пропозиції громадських організацій; здійснює контроль за втіленням стратегічних завдань на всьому життєвому циклі тощо.

Для побудови моделі ефективною соціально-економічної системи, що забезпечить розвиток регіону, вкрай необхідно створити механізм співробітництва та діалогу трьох секторів регіону – населення (у формі громадських організацій), суб'єктів економічної діяльності та органів влади, щоб в кінцевому результаті об'єднати їх зусилля. Схема реалізації розвитку регіону складається з поєднання таких основних компонентів:

- реалізація пріоритетів розвитку;
- участь і підтримка ринкових реформ громадянською;

– владні інституції підтримки реалізації розвитку регіону [8, с. 39].

Перехід економіки на інноваційний шлях розвитку забезпечується інституційними перетвореннями. Передбачається формування інституційного складу, який стимулюватиме підприємницьку активність, прискорення промислового розвитку на засадах структурно-інноваційних перетворень, розвиток сучасної промислової інфраструктури й повноцінного ринкового середовища. Основні напрями інституційних перетворень такі:

– розширення мережі та сфер діяльності малих підприємств, підтримка промислового підприємництва;

– створення умов для налагодження ефективної взаємодії великого, середнього й малого бізнесу, насамперед у наукоємних секторах;

– створення макротехнологічних виробництв із замкненими циклами за пріоритетами інноваційного розвитку;

– оптимізація регіональних промислових комплексів і виробничих потужностей підприємств; створення регіональних промислових кластерів; поліпшення коопераційних зв'язків;

– удосконалення системи соціальних гарантій, екологічної безпеки й умов праці робітникам промисловості;

– завершення широкомасштабної приватизації, оптимізація відносин власності, здійснення приватизації об'єктів, віднесених Державною програмою приватизації до групи Г, за індивідуальними планами, шляхом продажу контрольних пакетів акцій і залучення коштів, отриманих від приватизації державного майна, на інноваційне інвестування й модернізацію промислових підприємств;

– розвиток промислової інфраструктури, передусім систем транспорту, зв'язку, інформатизації, науково-технічного забезпечення, сервісного обслуговування;

– подальша реструктуризація підприємств, утворення транснаціональних компаній, промислово-фінансових груп і холдингових компаній, технополісів, бізнес-інкубаторів, мережних структур.

З цією метою на сучасному етапі перетворень в усіх сферах соціально-економічної діяльності необхідне формування відповідних суспільних інститутів [3, с. 131].

Інституціоналізація в багатьох літературних джерелах трактується по різному, зокрема як перетворення будь-якого явища або руху в організовану установу (інституцію), упорядкований процес з визначеною структурою відносин, ієрархією влади, правилами поведінки. В інших джерелах під інституціоналізацією розуміється поступовий перехід до домінування на фінансових ринках інституціональних інвесторів над індивідуальними інноваторами, запровадження будь-яких нових громадських інститутів, правове та організаційне закріплення тих чи інших громадських відносин.

З точки зору інноваційного розвитку регіонів під інституціоналізацією слід розуміти процес створення нових і розвиток існуючих інституцій та інститутів, який орієнтовано на підвищення інноваційності економіки регіонів.

Інституціоналізацію, як ринкове економічне явище, ми розглядаємо як процес створення і функціонування інститутів (законів, економічних, політичних та соціальних норм і правил), що реалізуються через інституції (функціональні державні, професійні, суспільні організації) з метою забезпечення конкурентоспроможної діяльності регіональних господарських структур на основі взаємодії влади, бізнесу і суспільства.

Інституціоналізація інноваційного розвитку економіки регіонів визначається, в значній мірі, особливостями політичної та бюрократичної системи держави, яка, в свою чергу, визначає характер попиту на інститути й інституції. Показником рівня розвитку інституціонального середовища регіону є ефективність взаємодії влади, бізнесу і суспільства. Саме розвинене інституціональне середовище стає реальною базою формування та визначення пріоритетних інноваційних економічних, політичних, соціальних напрямів розвитку. Тому державна політика щодо розвитку загальної інфраструктури створення цивілізованого нормативно-правового поля конкурентної економіки повинна бути першочергово спрямована на цей пріоритетний напрям, в чому роль держави є незамінною. Підвищення інноваційності регіональних господарських комплексів в Україні потребує створення стабільних інституцій та прогнозованої законодавчої бази, формування гнучкої економічної структури, здійснення політики підтримки взаємозв'язку між рівнями продуктивності праці, заробітної плати та податків, активного інвестування в інтелектуальний людський капітал, підвищення якості та прозорості місцевого управління [18, с. 18].

Інституціоналізацію можна розглядати і як процес формування дієвих механізмів узгодження національних і регіональних інтересів з метою стабілізації соціально-економічної ситуації в країні. Основні засади інституціоналізації регіональної політики представлено у табл. 1 [3, с. 131].

Таблиця 1.

Основні засади інституціоналізації регіональної політики

Завдання	Засоби досягнення
сприяти формуванню раціональної структури об'єктів державної власності у промисловості	постійний моніторинг та аналіз стану об'єктів державної власності у галузях промисловості; підвищення ефективності використання об'єктів державної власності у галузях промисловості
сприяти ефективному управлінню державною власністю у промисловості	підвищення ефективності управління державними корпоративними правами у промисловості

Відмітимо, що стратегічні зміни, які необхідні для регіонального розвитку, мають бути інституціоналізовані в системі управління. Тому під інституціоналізацією будемо розуміти встановлення правил дій та забезпечення виконання їх шляхом введення відповідних норм і санкцій. За відсутністю таких правил може виникати ситуація, коли розробкою стратегій розвитку

займаються всі підрозділи регіонального органу управління водночас з поточними справами, при цьому втрачається відповідальність і перемагатимуть поточні сьогоденні проблеми.

Інституціоналізація регіонального управління має такі аспекти:

1) В організаційній структурі управління: методично-організаційне забезпечення й підтримка розвитку регіонів, моніторинг здійснення планів і підготовка рішень з цього приводу, створення постійно діючої інституції для аналізу інформації та підготовки проектів управлінських рішень.

2) В нормативно-організаційному аспекті: внесення прав, обов'язків і відповідальності щодо реалізації функцій стратегічного та оперативного управління розвитком регіону.

3) В методично-організаційному аспекті: розробка і затвердження методико-технологічної моделі (методики) стратегічного управління в органі регіонального управління.

4) В оціночно-контрольному аспекті: здійснення регулярного аудиту за затвердженою методикою для оцінки раціональності процесів управління, якості та успішності соціально-економічної діяльності [8, с. 39].

Інституційне забезпечення сталого регіонального розвитку повинно включати співпрацю державних і приватних структур. Координація їх діяльності відбуватиметься з урахуванням специфіки функціонування галузі та налагодження нових форм регіонального співробітництва.

Прискорення інституційних перетворень дасть змогу вдосконалити механізми ринкової самоорганізації промисловості та створити ієрархічну інституційну систему, здатну забезпечувати ефективне державне регулювання розвитку промисловості на всіх етапах інноваційно-інвестиційного циклу в умовах інтеграційних і глобалізаційних процесів.

Для реалізації пріоритетних інвестиційних проектів у промисловості, поряд із міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, які є реалізаторами державної промислової політики, необхідною є також робота у цьому напрямку регіональних органів управління. За рахунок налагодженої співпраці та визначення нових форм і методів регіонального співробітництва виникне можливість підвищити ефективність бюджетних ресурсів, спрямованих на інвестиційну підтримку регіональних програм.

Інституалізація регіональної політики за рахунок удосконалення організаційної структури управління розвитком регіону сприятиме розробці проектів інвестиційної підтримки галузей промислового комплексу; вибору тих суспільних інститутів, які в змозі задовольнити потребу в їх реалізації та запропонувати варіанти фінансування та інвесторів [3, с. 134].

Діяльність регіональних інституцій має врахувати такий ринковий феномен, як зростання економічного потенціалу домашніх господарств, які представляють фізичних осіб, що підвищує можливості приватного інвестування регіональної економіки. На цій підставі може йтися про створення нового господарського порядку, який би враховував реальні закономірності регіонального розвитку, поєднував би цінності економічної лібералізації з інтересами регіональної громади, її певну автономність та підвищену

відповідальність регіональних органів управління за зростання добробуту людей, спільнот та регіону [8, с. 39].

Таким чином, в сучасних умовах велика увага надається інституційним аспектам, які створюють великі переваги й забезпечують розвиток регіонів. Тому доцільним вважається використання інституціональної теорії для формування конкурентних переваг та підвищення конкурентоспроможності економіки регіону.

Необхідність розроблення ефективних моделей соціально-економічного розвитку сприяла переорієнтації провідних українських науковців на реалізацію на сучасному етапі неоінституційної моделі розвитку, яка визначає, що ключовим стимулом ринкових перетворень повинні стати державне регулювання, яке передбачає інституційні перетворення у державі, визначення перспективних напрямів зростання економіки і визначення регіональних пріоритетів розвитку, впровадження інновацій, які стимулюватимуть позитивні зміни в економіці, а також забезпечення конкурентоспроможності як на регіональному, так і на національному рівні. Засновниками теорії є О. Уільямсон, Д. Норт.

Згідно з даною теорією, інституції – це система формальних і неформальних правил, які визначають взаємовідносини у суспільстві. Тому інституції поділяють на формальні та неформальні. Інституції визначають правила поведінки у суспільстві. Формальними правилами є єдино визначені затверджені суспільні норми, найчастіше це нормативно-правова база (закони, постанови, укази, рішення влади, суду і т. д.), що регулюють діяльність окремих суб'єктів. Неформальні правила – це певні суспільні стереотипи поведінки, які сформувалися в окремих суспільних групах, але не визначені формальними інститутами. Якщо формальні і неформальні правила не збігаються, виникає інституційний конфлікт, який потребує вирішення, тим самим генеруючи потребу змін у суспільстві [1, с. 54].

До формальних правил, що безпосередньо або опосередковано справляють вплив на конкуренцію в Україні можуть бути віднесені: Конституція України, конкурентне законодавство України, нормативні акти, що визначають права та обов'язки органів, відповідальних за розвиток конкурентних відносин, законодавство про захист прав споживачів, про ціноутворення, митне регулювання; ряд нормативних актів, що регулюють приватизацію, тією мірою, якою вони впливають на розвиток конкурентних відносин, також відносяться до формальних правил конкуренції тощо.

До неформальних правил конкуренції прийнято зараховувати правила, торгіві та інші чесні звичаї в конкуренції. Вони є відображенням соціальних, економічних та морально-етичних принципів суспільства, які можуть відрізнятися одне від одного не лише в різних країнах, а іноді й усередині однієї країни. Крім того, з часом вони можуть змінюватися. Головною неформальною нормою, яка заважає вдалому функціонуванню економіки України тривалий час залишається корупція. Нерегулярні платежі в значних обсягах поширюються у багатьох сферах, а витрати бізнесу на корупцію є одними з найбільших у світі. Особливу

тривогу викликають хабарі, пов'язані з імпортом та експортом товарів, а також зі щорічною сплатою податків [17, с. 199].

Одним із напрямків реалізації неінституційної моделі регіонального розвитку є підвищення конкурентоспроможності регіонів. Цій проблемі протягом останніх років приділяють увагу дедалі більше дослідників. Результатом впровадження даної моделі має стати стійкий розвиток економічної системи та її окремих компонентів. Причому кожен регіон повинен формувати власну модель розвитку з урахуванням значної кількості чинників (наявного ресурсного потенціалу, специфіки розвитку, спеціалізації тощо). Аналізуючи досвід регіонального розвитку розвинених країн, найбільш перспективним напрямком є застосування кластерних підходів і формування кластерів, які стають основою підвищення регіональної конкурентоздатності, у тому числі і у сфері культури [1, с. 55].

На конкурентоспроможність регіонів та їх соціально-економічний розвиток значний вплив здійснює інституційне та правове поле розробки і реалізації державної регіональної політики. Для ефективного управління економікою регіонів необхідний чіткий розподіл функцій та координації діяльності органів управління у сфері територіального розвитку, що перебувають на різних рівнях.

Для підвищення конкурентоспроможності регіонів необхідне якісне інституційне забезпечення, що дасть змогу здійснювати ефективне управління конкурентоспроможністю на державному та регіональному рівнях. Якісне інституційне забезпечення дасть змогу органам центральної та місцевої влади підвищувати конкурентоспроможність регіонів, що зумовлює необхідність його вдосконалення [7, с. 48].

На думку В. Рубана, Т. Пепи, О. Жихор та інших, для забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку регіонів України одними із першочергових завдань регіональної політики сьогодні є: забезпечення підвищення конкурентоспроможності регіонів та ефективності використання їх ресурсів; розвиток ресурсного потенціалу; сприяння налагодженню міжрегіональної співпраці; створення інституційної бази для стимулювання регіонального розвитку; децентралізація управління; налагодження соціального партнерства держави та місцевих громад; усунення проявів корупції на різних рівнях влади [1, с. 55].

У зв'язку з перспективністю застосування неінституційної моделі в напрямі підвищення конкурентоспроможності вважається доцільним створити можливості для розвитку ефективного інституційного середовища в Україні.

На відміну від інституційної структури, інституційне середовище містить у собі не лише комплекс інститутів, але й систему організацій. Репрезентуючи взаємодію інститутів і організацій у вигляді інституційних змін, інституційне середовище визначає основний напрямок розвитку економічних систем а також орієнтири, на основі яких відбувається формування та відбір найбільш ефективних економічних і соціальних інститутів. Структура інституційного середовища представлена на рис. 2.

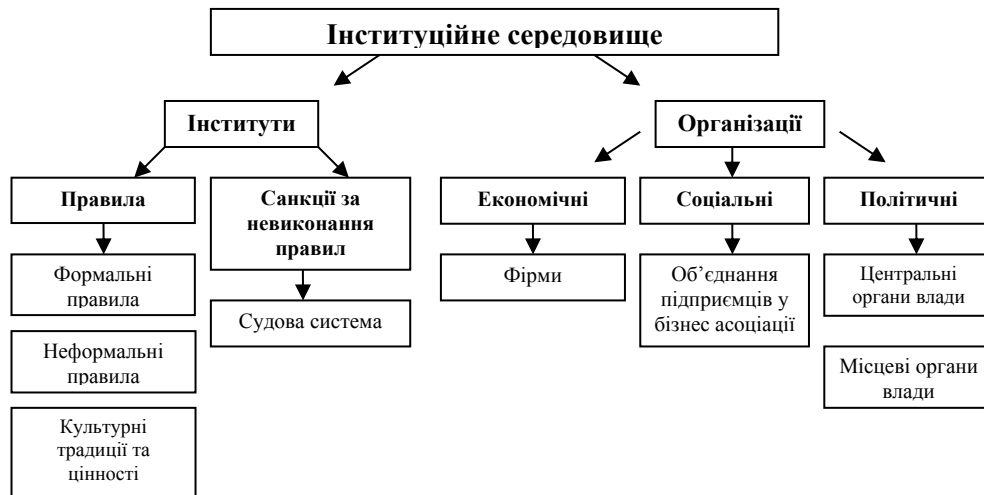

Рис. 2. Структура інституційного середовища

Під інституційним середовищем, головним чином, розуміється законодавча база держави, на основі якої створюються ті чи інші структури, що, у свою чергу, визначають соціально-економічні механізми у даному суспільстві. Інституційне середовище є узагальнюючою категорією, в рамках якої економічні агенти використовують упорядковані інституційні структури у вигляді ринку, фірм, асоціацій або угоди для організацій виробництва, обміну, розподілу й споживання [11, с. 3].

Також можна сказати, що інституційне середовище – це сукупність основоположних політичних, соціальних і юридичних правил, які формують базис для виробництва, обміну та розподілу [8, с. 39].

Інституційне середовище охоплює сукупність основоположних фінансових, політичних, соціальних і правових правил і організацій, що визначають форму суспільного устрою і через формальні і неформальні обмеження регулюють поведінку суб'єктів економіки і таким чином впливають на розвиток економічної системи суспільства [15, с. 26].

Інституційне середовище можна охарактеризувати за допомогою індикаторів управління, запропонованих Світовим банком, серед яких:

- свобода слова та відповідальність, що передбачає рівень участі громадян у виборчих процесах так само, як і свобода самовираження, свобода об'єднання та незалежні засоби масової інформації;
- політична стабільність;
- ефективність державного управління, що визначається як якість забезпечення суспільних послуг, якість державної служби і ступінь її незалежності від політичного тиску, якість формування та втілення політики;
- регуляторна якість, що передбачає здатність уряду формувати і втілювати політику та регуляторні норми, що стимулюють розвиток приватного сектору економіки;
- верховенство закону – ступінь дотримання законодавства, довіра до нього, рівень виконання контрактів, захист прав власності;
- боротьба з корупцією [8, с. 40].

Низький рівень конкурентоспроможності з позицій інституціональної теорії пояснюються недосконалістю інституціонального середовища, відсутністю прозорих і надійно захищених «правил гри». На практиці це виявляється у:

- нерозвиненості ринкових регуляторів: несформованість конкурентного середовища, слабка мотивація господарюючих суб'єктів до підвищення продуктивності праці і впровадження нових технологічних процесів;

- неврегульованості системоутворюючих сфер економіки: система політичної влади, виборче законодавство, податкова система, ринок землі, акціонерна власність;

- суперечливості законодавчої бази і нормативних підзаконних актів, що провокує двояке трактування законів, та відсутності надійного механізму нагляду за дотриманням чинного законодавства і його закріплення у повсякденній практиці суб'єктів економіки;

- невідповідності структури функціонуючих інститутів суспільства новим умовам суспільного життя, що породжує інституційні зіткнення між різними інституційними підсистемами і провокує, таким чином, мінливість і непередбачуваність поведінки індивідів [15, с. 27].

Історично процес зародження інститутів конкуренції був пов'язаний з масштабним процесом переходу від економіки вільної конкуренції до монополістичної економіки в останній третині XIX ст. Зосередивши у своїх руках величезну економічну потужність, монополії здобули можливість зводити бар'єри на шляху проникнення інших підприємств у сферу їх діяльності, підриваючи, таким чином, конкуренцію та перешкоджаючи процесу формування конкурентних переваг [17, с. 194].

Проте як свідчать історичні джерела, розвиток економічної конкуренції спостерігався в економіках, у яких інституційне середовище надавало стимули для виробничих видів діяльності, як це було, наприклад, в Англії та Нідерландах. Спад же, навпаки, був результатом обмеження стимулів до участі у виробничій діяльності внаслідок централізованого політичного контролю над економікою та існування монополій як, наприклад, в Іспанії [14, с. 146].

Тому, можна говорити про те, що недосконалість інституційного середовища і високий рівень трансакційних витрат негативно впливають на розвиток конкурентних переваг та конкурентних відносин у трансформаційній економіці.

Але на сьогодні не набули належного висвітлення спроби застосування інституційного підходу для забезпечення конкурентоспроможності регіонів, недостатня теоретико-методологічна база щодо формування інститутів конкуренції призводять до різного роду викривлень у конкурентному середовищі, створюють нерівні правила гри для різних суб'єктів господарювання.

Регіони, що конкурують та прагнуть підвищити свої конкурентні переваги, зацікавлені у лобюванні представників політичних організацій, щоб підштовхувати їх до здійснення інституційних змін. Конкуренція також впливає на характер розподілу вигод серед учасників ринку і за рахунок цього збільшує

попит на інституційні зміни в тих, хто бажає зберегти свої вигоди, незважаючи на зміни в економічних факторах.

Існує багато інституційних перепон для розвитку конкуренції і конкурентних переваг. Особливої значущості вони набувають у країнах з транзитивною економікою. У таких країнах головними інституційними бар'єрами для внутрішньої конкуренції стають формальні правила, що встановлюються політичними організаціями.

Політичні організації здатні перешкодити фірмам розпочати діяльність на ринку шляхом введення прямих заборон на створення нових фірм або встановлюючи надмірну кількість правил, що регулюють вступ на ринок. Невизначеність прав власності на землю також зменшує можливості підприємств до вступу на ринок. Недосконале функціонування кредитних ринків призводить до обмеження доступу до кредитів для деяких учасників, особливо для малих та середніх підприємств. Такий стан речей може втримувати фірми від вступу в деякі сфери діяльності, перешкоджати їх зростанню та обмежувати розвиток конкуренції. Все це веде до підриву конкурентоспроможності на регіональних ринках.

Надмірні формальні правила також сприяють корупції та призводять до несприятливих наслідків у сфері розподілу ресурсів. Велика кількість досліджень показує, що надмірне регулювання товарних ринків та ринку праці примушує підприємства галузей регіонів переміщуватися на неформальний ринок, щоб уникнути високих витрат, пов'язаних з бізнесом та наймом робітників у формальному секторі.

Оцінки масштабів неформальної економіки та частки зайнятих у ній працівників показують, що розміри цього сектора за останнє десятиріччя у багатьох країнах з перехідною економікою мали тенденцію до зростання. Рушійними силами цього процесу стали зростання зусиль держави, що спрямовані на регулювання економіки та ринку праці, а також посилення податкового тиску та збільшення виплат із соціального страхування. Ці оцінки також свідчать, що в цілому розмір тіньової економіки (у відсотках від ВВП) у країнах з перехідною економікою вище, ніж у промислово розвинутих.

Таким чином, з одного боку, конкуренція сприяє відбору найбільш ефективних ринкових інститутів та організацій, що призводить до формування ефективного інституційного середовища та загального економічного розвитку, а з іншого – сама інституційна структура суспільства залежно від того, надає чи ні необхідні стимули, здатна підвищувати або знижувати конкурентоспроможність регіонів.

Сукупність інститутів конкуренції та організацій, що забезпечують їх імплементацію, охорону та розвиток, є інституційним середовищем, яке безпосередньо та/або опосередковано впливає на розвиток конкурентних переваг і конкурентних відносин в економіці будь-якої країни [17, с. 195].

До інститутів конкуренції слід віднести крім актів, що безпосередньо регулюють конкурентні відносини, всі інші акти, що містять окремі норми антимонопольної та конкурентної спрямованості. До таких можна частково віднести законодавство про ціноутворення, іноземне підприємництво (воно

певною мірою впливає на конкурентні відносини на внутрішньому ринку), податкове законодавство (обмежує підприємництво або сприяє його розвитку), законодавство про нові структури, малий та середній бізнес, захист прав споживачів, охорону прав інтелектуальної власності, зовнішньоторговельну політику, політику в галузі іноземних інвестицій та інше законодавство підприємницької спрямованості, яке певним чином впливає на створення і стан конкурентоспроможних господарюючих суб'єктів.

Отже, правильне розуміння безпосередньої мети інститутів конкуренції – створення та розвиток конкурентних відносин – передбачає визначення їх достатньо широко, не акцентуючи уваги лише на обмежувальних нормах. До такої сфери інститутів відносяться не лише нормативні акти, що містять обмежувальні норми, але й акти стимулюючої спрямованості [14, с. 151].

Можна зробити висновок, що існує два типи інститутів конкуренції – обмежувальні та сприяючі: перші спрямовані на обмеження проявів монополізму, другі – на поживлення конкуренції. Тобто обмежувальні інститути безпосередньо обмежують дію монополістичних об'єднань в економіці й тим самим створюють передумови поживлення конкурентних відносин; сприяючі – сприяють створенню конкурентного середовища опосередковано, через прийняття законодавчих актів, що містять окремі норми конкурентної спрямованості.

Пропонуємо з урахуванням фактора інституційного середовища, характеру взаємозв'язку між конкурентними відносинами та конкурентними перевагами подати систему явищ через взаємозв'язок «інституційне середовище – конкурентні переваги – конкурентні відносини», що зображено на рис. 3. [17, с. 196].

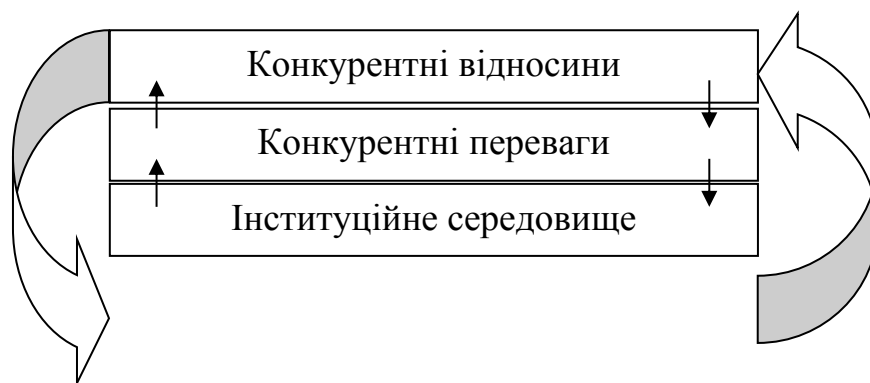

Рис. 3. Взаємозв'язок «інституційне середовище – конкурентні переваги – конкурентні відносини»

На першому рівні схеми інституційне середовище складається з усієї сукупності інститутів та організацій, що справляють безпосередній або опосередкований вплив на стан і розвиток конкуренції та формування конкурентних переваг регіону.

Інституційне середовище задає характер конкурентних переваг у певному напрямку. Якщо інституційне середовище створює стимули для заняття підприємницькою діяльністю, винаходів та інновацій, більш ефективної організації виробничого процесу, зменшення трансакційних витрат, визначення

та захисту прав власності, то регіон буде підвищувати свою конкурентоспроможність.

Конкурентні переваги регіонів формують певний тип конкурентних відносин. Їх характер зумовлюється якістю конкурентного середовища, всередині якого вони відбуваються. Якщо параметри конкурентного середовища створюють стимули для зайняття підприємницькою діяльністю, то й конкурентні відносини, що відбуваються у цьому середовищі, набуватимуть динамічного характеру. І навпаки, середовище, що не створює подібних стимулів, пригнічує розвиток конкурентних відносин.

Також існує зворотний зв'язок, коли конкурентні відносини впливають на стан конкурентних переваг регіону, а розвиток конкурентного середовища стає фактором, під дією якого змінюється інституційне середовище. Більше того, конкурентні відносини можуть безпосередньо впливати на інституційне середовище, а інституційне середовище – на конкурентні відносини [17, с. 196].

Отже, сьогодні актуальним є застосування неоінституційної моделі розвитку для створення конкурентних переваг економіки регіону. Результатом впровадження моделі має стати стійкий розвиток економічної системи та її компонентів. Причому кожен регіон повинен формувати власну модель розвитку. В основі неоінституційної моделі лежать інституції. У зв'язку з цим уваги заслуговує визначення сутності інституційного середовища. Недосконалість інституційного середовища і високий рівень трансакційних витрат негативно впливають на розвиток конкурентних переваг та конкурентних відносин. Особливо ця проблема проявляється в трансформаційній економіці. Для багатьох постсоціалістичних країн реформи інституційного середовища стали найбільш болючою і невирішеною проблемою, існування якої, в багатьох випадках, пояснює провали реформ і недовіра до моделей економічних зрушень, які позитивно зарекомендували себе в практиці ринкових економік. Низький рівень конкурентоспроможності та наростання ризиків функціонування економіки актуалізує дослідження інституційного середовища як важливої складової соціально-економічних перетворень. Тому в даних умовах важливим є розгляд інституційних передумов формування конкурентного середовища в трансформаційній економіці України, а також аналіз інституційного забезпечення конкурентоспроможності регіонів України.

Список використаних джерел:

1. Конкурентоспроможність територій: практ. посіб. / А.Ткачук, В.Толкованов, С.Марковський. [та ін.]. – К.: Легальний статус, 2011. – 252 с.
2. Портер М.Э. Конкуренция.: Пер. с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2005. – 608 с.
3. Ватаманюк-Зелінська У.З. Інституалізація регіональної політики у напрямку активізації процесів розвитку виробничих галузей економіки // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – №1. – С. 128–137.
4. Вахович І.М., Гавура В.О. Теоретичні засади визначення факторів впливу на конкурентоспроможність регіону // Економічний простір. – 2010. – №40. – С. 56–62.

5. Величко В.В. Виявлення і використання конкурентних переваг регіону на основі ефекту мультиплікації // Науковий вісник Академії муніципального управління, серія «Управління». – 2011. – Вип 3. – С. 161–168.
6. Взаимосвязь институциональной среды и институциональной конкуренции // Вісник Харківського національного університету. Серія «Економіка». – 2009. – №851. – С. 38–43.
7. Гавура В. О. Аналіз інституційного забезпечення конкурентоспроможності регіонів України // Економічний простір. – 2011. – №51. – С. 48–51.
8. Жаворонков В.О. Інституціоналізація підтримки розвитку регіонів // Научные труды ДонНТУ. Серия экономическая. – 2011. – Выпуск 40-2. – С. 37–41.
9. Клочкова О.В. Формування конкурентних переваг легкої промисловості регіонів України // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ. Сборник научных трудов. – 2011. – Том 1. – С. 334–338.
10. Козловський С.В., Насіковська Н.Н., Козловська І.О. Управління конкурентними перевагами регіону щодо забезпечення економічної стійкості та розвитку // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – №1, Т.1. – С. 186–191.
11. Коломицева О.В. Формування інституційного середовища в трансформаційній економіці // Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ. – 2009. – №3 (19). – С. 3–6.
12. Овчарук В.В., Удовиченко Т.Є. Впровадження і використання конкурентних переваг регіону // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2010. – №691. – С. 368–373.
13. Стеців Л.П. Конкурентні переваги: підходи до трактування та їх відмінності // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.12. – С. 263–270.
14. Хвесик Ю.М. Становлення інституційних форм розвитку конкурентних відносин в агропромисловому виробництві регіону // Продуктивні сили України. – 2009. – №1. – С. 145–153.
15. Ходжаян А. Інституційне забезпечення конкурентоспроможності економіки України // Економіст. – 2010. – №2. – С. 26–29.
16. Царенко О.В. Методичні підходи до виявлення джерел формування та нарощення конкурентних переваг регіональних економічних систем // Економічний простір. – 2010. – №40. – С. 161–17.
17. Царенко О.В. Методологічні основи створення інституційного середовища щодо формування конкурентних переваг регіонального ринку України // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2009. – №4. – С. 194–200.
18. Чижова В.І., Петровська І.О. Інституціоналізація інноваційного розвитку регіональних господарських систем // Вісник МНТУ, Серія «Економіка». – 2011. – №2 (5). – С. 16–23.